

1957 SENESİ SİDE VE PERGE KAZILARI

Prof. Dr. Arif Müfid Mansel

Antik çağın Pamphylia'sına tekabül eden Antalya'nın düzlük bölgesinde, Side ve Perge harabelerinde 1946 yılından beri yapılan kazı ve araştırmalara 1957 yılında Eylül ve Ekim aylarında devam edilmiştir (1). Kazı tahsisatını Türk Tarih Kurumu, İstanbul Üniversitesi Antalya Arkeoloji Araştırmaları İstasyonu, Edebiyat Fakültesi ve kazılarımıza karşı yakın bir ilgi gösteren Y. Müh. Ragıp Devres sağlamışlardır. Kendilerine burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Kazı heyeti Prof. Arif Müfid Mansel'in başkanlığı altında Prof. Afif Erzen (İlkçağ tarihçisi), Doç. Jale İnan (arkeolog), Doç. Semavi Eyice (bizantinolog), Asistan Dr. Adnan Pekman, Asistan Y. Mimar Mübin Beken, Heykeltıraş Hakkı Çavuşgil ve fotoğraf uzmanı Aziz Albek'ten ve beş arkeoloji öğrencisinden teşekkül etmiştir.

Side'de 1948 senesinde seyirciler kısmı (cavea) temizlenmiş olan tiyatronun (2) skene binasının kazısına devam edilmiş, binanın cephesini örten taş, toprak ve bilhassa tonlarca ağırlıkta mermer mimarî parçaların kaldırılması, yahut yerlerinden oynatılması gibi güç bir işle karşılaşıldığı halde fasadın büyük bir kısmını meydana çıkarmak mümkün olmuştur (res. 14). Bu ameliye sonunda esas binanın önüne takriben 2,50 m. yükseklikte, tamamen taştan yapılmış ve üzeri taş to-

noz kemerlerle örtülmüş, orkestra'ya bakan cephesinde kapılar ve yarım daire şeklinde höcrelerle mücehhez bir mekân ilâve edilmiş olduğu, aktörlerin bu mekânın üzerini sahne olarak kullandıkları anlaşılmıştır. Aynı zamanda skene binası cephesinin (scaenae frons) iki katlı bir sütun mimarisi ile süslü olduğu kesin olarak tesbit edilmiş bulunmaktadır. Scaenae frons'a ait bir hayli mermer mimarî parça elde etmek mümkün olmuştur ki, bunlar arasında alt katta durdukları anlaşılan muazzam granit sütunlar (3), korint nizamında sütun başlıkları, şakulî konsollar arasında tiyatro maskeleri ve Medusa başları ile süslü arşitrav - friz blokları (res. 17), korniş parçaları (res. 19), uçan bir Nike figürünü muhteşim yuvarlak bir alınlık parçası (res. 18), yüksek kabartma halinde Athena ve Demeter büstleri ile süslü tavan levhaları (4) zikrolunabilir. Cephenin bu iki katlı sütun mimarisi bütün scaenae frons boyunca devam eden, yalnız aktörlerin arka binadan sahneye çıkmalarını mümkün kılan beş kapı tarafından kesilen 1,50 m. yüksekliğinde bir friz ile süslü bir kaide üzerinde yer alıyordu (res. 14 - 16). Cephe mimarisi şiddetli bir deprem sonunda yıkıldığı zaman çok hasara uğramış, fakat kapı yanlarına rasthyan kısımları nisbeten iyi mahfuz kalmış olan ve yüzlerce insan, ejder, hayvan figürü ve tabii dekoru canlandırmak üzere kullanılan bitki motifleri

(1) 1953 Side ve Perge kazıları raporu bu derginin VI-1 (1956) sayısında s. 3 v.dd., lev. 1 v.dd. da çıkmıştır. Bibliyografya için aynı yerde s. 5 ve 7 ye bakınız. 1955 yılı sonuna kadar yapılan kazılar için: Arif Müfid Mansel, *Archäologischer Anzeiger* 1956, s. 86 v.dd. (Side): s. 99 v.dd. (Perge).

(2) Graf K. Lanckoronski, *Städte Pamphylens und Pisidiens I* (1890), s. 147 v. dd. lev. 29. Arif Müfid Mansel, *Archäologischer Anzeiger* 1956, s. 44 ve 91.

(3) Bütün fasad beyaz mermerle kaplı ve iki katlı dekorda geniş ölçüde beyaz mermer kullanıldığı halde cephe sütunlarında koyu gri renkte granit sütunlar kullanılmış olması calibi dikkattir. Burada herhalde sağlamlık için bu malzemeye başvurulmuştur.

(4) Yine yüksek kabartma halinde bir Artemis büstü ihtiva eden bir tavan levhası bundan önceki kazı mevsiminde bulunmuştur.

ve saireden ibaret olan bu frizin konusunu daha henüz tesbit etmek mümkün olmamıştır. Burada müsel bir üslûpta Side şehrine ait bir efsanenin anlatılmış olması muhtemeldir.

Side tiyatrosu yüksek ve taştan yapılmış sahnesi bakımından alçak ve tahta bir sahneye sahip bulunan Aspendos tiyatrosundan ayrılmakta, Termessos, Sagalassos ve Patara tiyatroları tarafından temsil edilen bir gruba girmektedir (5). Bu kabil tiyatroların en büyüğü hiç şüphesiz Side tiyatrosu olduğuna göre bunlar için şimdiye kadar kullanılan "Termessos tipi tiyatrolar" tâbiri yerine "Side tipi tiyatrolar" terimini kullanmak zamanımıza göre daha yerinde olur.

Perge'de şehrin belkemiğini teşkil eden ve şehir kapısının hemen gerisinden başlayarak Akropol eteklerine kadar uzanan büyük direkli caddenin (6) açılması ameliyesine devam edilmiş ve bu alanda 50 m kadar ilerlemek mümkün olmuştur ki, geçen senelerdeki çalışmalar da hesaba katılacak olursa bu caddenin 150 m. lik bir kısmının, yani hemen hemen yarısının meydana çıkarılmış olduğu söylenebilir. (Res. 1 - 3) Caddenin ebadı hakkında bir fikir verelim: kaldırımlı olan orta kısım (asıl cadde) hemen hemen 20 m. genişliğinde olup ortasında 2 m. genişliğinde ve bölme duvarlarla birçok kompartimanlara ayrılmış bulunan bir su kanalı ihtiva etmekte (res. 4 - 5), bu kanala paralel olarak bir yer altı mecrası bütün caddenin boyunca devam etmektedir. Caddenin sağında ve solunda, doğuda 5,50 m. batıda ise 6,50 m. derinlikte portikler ve onların gerisinde 5 m. derinlikte dükkânlar yer almaktadır (res. 1). Portikleri meydana getiren mermer yahut granit sütunlar attik-iyon tarzında kaidelere ve

iyon nizamında başlıklara sahip bulunmakta ve kare, dikdörtgen yahut altı köşeli postamentler üzerinde durmaktadır. (Res. 6, 8). Saçaklığa ait (arşitrav, friz ve korniş) (res. 7) pek az parça bulunmuş olması bu kısımların muhtelif sebeplerden dolayı harap olmuş ve Bizanslılar zamanında tahtadan yapılmış olmaları ile izah olunmaktadır. Bu cadde tamamıyla açıldığı, dükkânların kapı söğeleri tamir edilip bunların üzerine lentoları konulduğu, sütunlar dikildiği takdirde Anadolu'nun en âbidevi direkli caddelerinden biri yeniden meydana getirilmiş olacaktır (res. 9).

Cadde üzerinde, yahut portiklerde kitabeler ve heykeller duruyordu ki, bunlardan bu mevsimde bulunanları kısaca zikrederim: başı hariç olmak üzere gayet iyi mahfuz kalmış ayakta duran toga'lı bir erkek heykeli (yüks. 1,60 m.) (res. 10); arkalı bir iskemle üzerinde oturan ve iskemlesinin yanında bir arslan bulunduran giyimli bir erkek heykeli (yüks. 1 m.) (res. 11); tabii büyüklüğün fevkinde, istinad kütüğüne dayanmış bir erkek bacağı (yüks. 1,07 m.); çeşitli kadın başları. Bunlardan başka Bizanslılar zamanında, doğuda cadde dükkânlarının yerine yapılmış olan bir kilisenin önüne rastlayan ve muhtemelen bir narteks olarak kullanılmış olan portik kısmına ait üç mermer sütun bulunmuştur ki, bunlar gövdelerinin üst kısmında bir kabartma tasvir ihtiva etmektedirler. İyi mahfuz kalan bu kabartmaların birincisinde başında örtüsü ve şua tacı, boynunda çeşitli kolyeler bulunan, sağ elinde meş'ale, sol elinde ise ok ve yay tutan Pere Artemis'i gösterilmiştir (yüks. 0,49 m.) (res. 12). Harap bir durumda bulunan ikinci kabartma dört atlı arabası üzerinde, başında yine şua tacını taşıyan Apollon'a aittir (yüks. 0,36 m.). Üçüncü kabartmada (yüks. 0,52 m.) bir sunağın yanında elinde tuttuğu yassı bir tasla bir libasyon yapmakla meşgul toga'lı bir şahıs tasvir edilmiştir (res. 13). Başka bir yerden getirilmiş oldukları anlaşılan bu sütunların bir kilisenin önünde ve muhtemelen narteksinde kullanılmış olmaları Perge hıristiyanları tarafından Artemis'in Meryem, Apollon'un

(5) Pauly's *Realenclopaedie der klassischen Altertumswissenschaft* V A 2, s. 1417 (b) (Fensterbusch).

(6) Perge direkli caddesi için: Lankoronski, *adı geçen eser* I, s. 41. Burada 1953 den beri yapılan kazılar için: Arif Müfid Mansel, *Archäologischer Anzeiger* 1956, s. 120. Anadolu şehirlerindeki direkli caddelerin mahiyeti ve fonksiyonları için bk. R. Martin, *L'Urbanisme dans la Grèce antique* (1956), s. 217 v.dd.

ise İsa olarak telâkki edilmiş olduklarını açığa vurması bakımından enteresandır.

Bu heykeltraşlık eserlerinden başka birtakım kitabeler de bulunmuştur ki, bunlar şehrin iç hayatı ve bazı önemli şahsiyetleri hakkında bilgi vermekte, bilhassa şehrin imarında büyük bir rol oynamış olduğu anlaşılan Markus Plankius Varus ailesi ile büyük bir palaestra yaptırmış olan Gaius Julius Kornutus ailesi arasında akrabalık bağları bulunduğunu açığa vurmaktadır (Gaius Julius Plankius Varus Kornutus ismini muhtevi kitabe).

BERICHT ÜBER DIE AUSGRABBUNGEN IN PAMPHYLIE IM JAHRE 1957 (AUSZUG)

Die dank den Mitteln, die Türkische Historische Gesellschaft, die Archäologische Station der Universität İstanbul in Antalya, die Literarische Fakultät derselben Universität und Herr Dipl. - Ing. Ragıp Devres uns zur Verfügung stellten, durchgeführten Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien wurden im September und Oktober unter der Leitung von Prof. Dr. Arif Müfid Mansel fortgesetzt. Es nahmen an der Grabung teil Prof. Dr. Afif Erzen (Althistoriker), Doz. Dr. Jale İnan (Archäologe), Doz. Dr. Semavi Eyice (Byzantinist), Assistent Dr. Adnan Pekman, Assistent Dipl.-Arch. Mübin Beken, Hakkı Çavuşgil (Bildhauer und Restaurator) und Aziz Albek (Photograph).

In Side wurde die Fassade des Skenengebäudes z. T. freigelegt. Es zeigte sich, dass die etwa 2,50 m hohe Bühne, auf welcher die Schauspieler spielten, aus Stein hergestellt war und nach der Orchestra zu eine mit Türen und halbrunden Nischen versehene Fassade besass. So ist denn interessant festzustellen, dass das Theater von Side sich vom Aspendostypus mit einer niedrigen hölzernen Bühne trennt und in Zusammenhang mit einer Gruppe von Theatern steht, die als (Termessostypus) bezeichnet werden. Von der Architektur der "scaenae frons" wurden riesige Granitsäulen, korinthische Kapitelle, mit Medusenköpfen und The-

atermasken zwischen aufrecht stehenden konsolenartigen Gebilden versehene Friesblöcke, dreieckige und runde Giebelfragmente (ein Fragment mit einer fliegenden Nike), mit Athena- und Demeterbüsten im Hochrelief geschmückte Deckenplatten usw. zutage gefördert, die deutlich zeigen, dass die Säulenarchitektur zweigeschossig gewesen ist und dass sie auf einem Sockel ruhte, die mit einem langen, sich durch die ganze Fassade hinziehenden Fries geschmückt war. Dieser lange Fries, der nur durch die fünf Türen der Skenenfassade unterbrochen wird, scheint in einem kontinuierlichen Stil eine Szene darzustellen, die vielleicht in Zusammenhang mit einer lokalen Sage steht.

In Perge wurde die Freilegung der grossen Säulenstrasse fortgesetzt, wobei eine ca 50 m lange Strecke zutage gefördert wurde. Es zeigte sich, dass die Säulen der Seitenhallen jonischer Ordnung sind und dass sie auf rechteckigen oder sechseckigen Postamenten ruhten. Vom Gebälk konnten ganz wenige Stücke geborgen werden, was zeigt, dass diese oberen Teile in byzantinischer Zeit durch Holzbalken ersetzt worden sind. Unter den hier gemachten Funden seien erwähnt: eine wohlerhaltene Togastatue (H. 1,60 m), ein sitzender Mann mit einem Löwen neben dem Sessel (H. 1 m), verschiedene weibliche Köpfe; drei marmorne Säulen, die in ihrem oberen Teil mit je einem Relief versehen sind. Auf dem ersten Relief (H. 0,49 m) ist die Artemis dargestellt, mit Schleier, Strahlenkrone, mehreren Halsbänden, mit einer Fackel in der rechten und Bogen und Pfeil in der linken Hand. Auf dem zweiten ist Apollo ebenfalls mit einer Strahlenkrone auf einem Viergespann zu sehen (H. 0,36 m). Auf dem dritten endlich (H. 0,52 m) ist eine Libationsszene neben einem Altar dargestellt. Diese reliefierten Säulen, die vor einer in die östlichen Läden der Säulenstrasse eingebauten byzantinischen Kirche standen, machen es wahrscheinlich, dass Artemis von den christlichen Pergäern als Maria, Apollo aber als Jesus angesehen worden ist.

HACILAR - BURDUR EXCAVATIONS 1957

James Mellaart

Under the auspices of the British Institute of Archaeology at Ankara a short test excavation, lasting 16 days was carried out by James Mellaart, sometime Fellow of the said Institute, during the month of September 1957.

Hacilar lies in the Vilâyet of Burdur, 25 kms. west of Burdur on the main road to Yeşilova and Denizli. The prehistoric site, discovered in December 1956, lies about a mile west of the village, just beyond the orchards, watered by a powerful spring, which comes from under the great rock which overlooks the village and was also responsible for the prehistoric settlement. The mound, about 150 metres in diameter, rises 1,50 m above the level of the surrounding fields and is under cultivation. Numerous holes have been dug in the mound by the locals in search of antiquities, many of which have found their way to the İstanbul market.

The objectives of the expedition were: a) to ascertain the cultural assemblage to which the fine red-on-white pottery, acquired in the village in December 1956, belonged and to establish its relation to a somewhat different pottery which litters the mound. b) To make a sounding, if possible down to virgin soil to find out what culture or cultures preceded the chalcolithic one with painted pottery. Both objectives were reached and it was established that the 5 m. high mound of Hacilar contained at least nine building levels, five of which belonged to the early chalcolithic period and four more belonging to the preceding neolithic period.

The top building level (Hacilar I) was terribly denuded and disturbed and only fragmentary stone foundations of rectangular buildings were found. With

them went the pottery which littered the mound; mainly large bowls with both interior and exterior decorated with chevrons in red paint on a buff slip, and afterwards burnished.

The second building level had been destroyed in a conflagration. Three burnt houses of rectangular shape, preceded and surrounded by courtyards were found with all domestic utensils and pottery in situ. The houses were built of mud-brick without stone foundations. Approximately square rooms contained a square built-up hearth in the middle and had internal buttresses, thus providing the room with alcoves. Wooden posts carried porticoes. Red-on-white painted pottery and red and brown monochrome wares, querns with pounders for grinding red and yellow ochre littered the floors. Bone, stone and obsidian tools are common, also stone bowls and celts. Steatopygous clay figurines, often of large size (20 - 30 cms), red slipped or painted — standing female figurines — occur in many fragments. In the pottery two styles are found: a fantastic one with oval cups and bold curvilinear and sometimes uncanny ornament and another with large geometric designs of a solid rather than linear type. Spirals occur.

Three earlier building levels were found in the sounding. The pottery of level III resembles that of II, but the two earlier levels (IV and V) have simpler shapes and predominantly geometric ornamentation in which chevrons and wavy lines occur, but solid patterns with an infinite variety of triangles, filled or solid, and diagonal and vertical lines form the bulk. Monochrome wares continue and both painted and plain wares are invariably burnished.

In the neolithic levels, painted pottery does not appear, except for a handful of primitive painted ware, non-ancestral to that of Level V, in the last neolithic Level VI. Monochrome wares with tubular vertical lugs on jars and bowls occur in all levels from VI - IX, but there is a steady development in the pottery in colour and in shape. The earliest wares are cream burnished, then follows a mottled (and sometimes black-topped ware) followed by red burnished ware in Level VI.

No burials were found. Agriculture is known from carbonised wheat, barley, vetch (burçak) and lentils. (Level II). Animal bones are common, especially in the neolithic levels and include ox, sheep, goat, dog, two types of deer and a variety of smaller animals. Carbon for C. 14 tests was collected in the chalcolithic Level II and in the burnt (last) neolithic Level VI. Arms consist mainly of slingstones and a mace-head was found. There are no arrowheads.

External parallels are plentiful for the neolithic period, which links up with the neolithic culture of the Lake District (Çukurkent) and Neolithic Mersin. The following chalcolithic phase may have strong links but is superior to the "Hassunaphase" levels of Mersin XXIV-XX, having contacts with the East both at its beginning and at the end. There is no evidence to suggest that Hacilar outlived the Hassuna period. These links are of the utmost importance for dating the two Hacilar cultures in Mesopotamian terms, even if, as it now seems, the conventional dating of Hassuna and Halaf is *too low*. Prof. M. E. L. Mallowan now redating the beginning of the Halaf period and therefore the end of Hassuna period and Hacilar to 5000 instead of 4000 B. C. Any change in the Mesopotamian dating now affects Southern Anatolia and through it that of the Aegean and Eastern Europe, for it is here

that the Hacilar excavations have made the most spectacular contribution.

It can now be shown that the Neolithic of Hacilar and its following Chalcolithic are contemporary with the Proto - Sesklo and Sesklo cultures of Neolithic Greece. A multitude of parallels have been established with the help of Prof. F. Schachermeryr of Vienna (who was present at Prof. V. Milovčić's spectacular new excavations in Thessaly). The number of parallels at Hacilar for these two cultures is staggering and there can be no doubt about the dependence of these two cultures in Greece on Southwest Anatolian prototypes. Techniques, styles, shapes, of pottery, painted or monochrome, figurines, architecture, stone bowls, celts, sling-stones, flint, chert and obsidian objects all have close parallels in Greece, even though both cultures each show a great amount of individuality. The fantastic style of the Hacilar pottery and the strange oval shapes is unparalleled in Greece. Squatting marble figurines made in Greece, pedestal bowls and clay altars are unknown at Hacilar, but the wealth of comparisons, leaves no doubt about the approximate contemporaneity of the two cultures.

The discovery of the "missing link" now at last fills the gap between the Mesopotamian and Greek earliest cultures and provides a fine chronological basis for the Greek Neolithic, which hitherto has been dated far too low. Sesklo becomes the contemporary of Hassuna, not Ubaid.

In applying for the renewal of my permit to excavate at Hacilar in August and September 1958, I wish to thank the Ministry of Education and the Department of Antiquities for their kind help and collaboration, as well as that of the Vali of Burdur, which has made these discoveries possible and for which I am very grateful.